

TESBİH KAVRAMI ETRAFINDA BAZI TESBİTLER

Gıyasettin Aytaş
Yaygın Eğitim Enstitüsü
Öğretmeni

Tesbih, Arapça “Sübha” kökünden gelmekte olup, “Sübhanâllah diyerek Hak teâlâ hazretlerini teziye ve takdis etme, Namazdan sonra veya vird çekmek veya sayıyı saymak için hazırlanmış taneler dizisi”(1) olarak tarif edilmektedir. Bir başka açıklamada ise, “Sübhanâllah kelimesini söyleyerek Allah'a saygı gösterme ve ululama” (2) şeklindedir.

Tesbihin hem Müslümanlar, hem de onlardan daha önce Brahmanlar tarafından kullanıldığına dair görüşler ileri sürülmektedir.(3) Bir başka yaklaşım da, XI. yüzyılda manastırlarda dua edilirken tesbihe benzer şeylerin kullanıldığıdır.(4) Ancak, bu görüşlerin tutarlılığı ve elde edilen neticelerin bugünkü mânada kullanılan tesbihle mukayyesinin yapılması kesin sonuçları ortaya koymamaktadır. Bununla beraber tesbihin genellikle namazdan sonra kullanılması âdet olduğu için, İslâmın başlangıcına kadar götürmek mantıkî olsa bile, bu fikrimizi teyid edecek bir delil henüz mevcut değildir. Buna rağmen, “bugünkü şekliyle tesbih âletinin Hind'den garbî Asya'ya kadar gelmiş olduğu bir vak'a olarak” ortaya konmaktadır.(5)

Bütün bu fikirlere rağmen, tesbihin İslâm âleminde kullanılmasıyla, İslâm âleminin dışında kullanılması arasında büyük farklar vardır. Öncelikle İslâm âleminde bir ibadet vasıtası olarak yerini alan tesbih, İslâmlıkla doğrudan bir ibadet vasıtası olmamakla beraber, çok değişiklikler ve farklılıklar arzeder. Bu değişiklik hem şekilde, hem de kullanımda kendisini gösterir. Zira. İslâm'da tesbihin belli şekil ve sayıları olmakta birlikte, onun dışında böyle bir sınırlama söz konusu değildir. İslâm âlemindeki tesbihler, genellikle 33 ve 99'ludur. 99'lu olanlarda, her 33 tanenin arasına takılan ve bunları bir birinden

ayırarak taneye “nişâne”, iki ipin ucunu bir araya getiren uzunca yassı taneye de imâme denir. Aynı zamanda, bu imâmenin tepesine takılan mercimek büyüklüğündeki, ipliğe takılan nişâneye benzer, fakat deliği ikili olan parçaya da “tepecik” adı verilir.

Tesbih hakkında İslâm âlimlerinin görüşleri değişiklik gösterir. Bunlardan en mantıklı ve kabul edilebilir açıklamayı, büyük İslâm âlimi Elmalî Hamdi Yazır yapmıştır. Ona göre “Tesbih, Allah tealâyı Cenab-ı Akdesini lâıyk olmayan şaibelerden gerek itikaden, gerek kavlen ve gerek kalben tesbih etmek ve uzak tutmaktır... Tesbih, esasen balığın suda, kuşun ve atın havada, yıldızın feleklerde hızla yürümek manasıyla sabahâtân tefîl olduğu için çok yüzdürmek manasının d-âzımı olarak çok uzaklaştırmak veya paklıkta, temizlikte çok ileri götürmek manasında alınarak ~tenzihte tanınmış ve bilinmiştir. Ragıp der ki, tesbih, Allah Tealayı tenzihliktir. Bunun aslı da. ibadette süratle gidiştir. Kullar ahlakı 'pak etsin gibi ser hakkında kullanıldığı gibi tesbihte fil'i hayra tahsis edilmiştir ve tesbih, gerek kavî ve gerek fiil ve gerek niyet ibadederin hepsine de itlak olunur.” (6)

Yeri gelmişken, batılı bazı bilginlerin ileri sürdüğü gibi, Müslümanlarca tesbihin Hindistan'dan alındığı görüşü gücünü kaybetmiştir. Çünkü, Müslümanların H. IV. yüzyılda Hindistan'a girdikleri, fakat Hindistan'ın 2. yüzyılda mevcudiyeti göz önüne alındığında bu görüşün zayıflığı ortaya çıkmaktadır.

Tesbihle alakalı olarak, değişik Hâdisler de rivayet edilmiştir. Bu Hâdisler arasından şunları zikretmek mümkündür : “Sa'd b. Abî Vakkastan naklen... Sa'd b. Abî Vakkas, bir kadını görmeye giden Altah'ın elçisine refakat etti, kadın önüne koymuş olduğu çekirdekler veya küçük taşlar vasıtasıyla kendi tenzih ve senâ ibârelerini sayıyordu. Peygamber ona: Sana daha kolay ve daha faydalı olanı söyleyeyim mi? Yeryüzünde yaratmış olduğu unsurların sayısınca “Subhânâllahû”; gökte yaratmış olduğu

kadar “Subhânâllaû”, yaratacağı şey kadar “Subhânâllaahû” ve aynı şekilde “Allah ekber”, “al - hamduli'llahi ve la havle ve lâ kuvvete illâ bi'llah” de demiştir. (7)

Yukarıda ifade edilen Hadis bir başka Hadisle şu şekilde açıklanmaktadır : “Resulullah önünde tesbih ederken kullanıla.n dört bin çekirdek olduğu halde, içcri girdi, kendisine; “Onları tesbih ve senâ sözlerini tekrar ederken kullanıyorum” dedim. O da : “Sana daha büyük bir sayıyı öğreteceğim dedi. Yaratmış olduğu unsurların sayısınca “Subhânâllaahû” de dedi. (8)

Bir başka rivayette de, Resulullah'ın Medineli kadınlara “tesbih tahlil ve takdisi iş edininiz ve bunları parmaklarınız ile sayınız, zirâ parmaklar hesap vermek zorunda kalacaklardır.” {9} şeklindedir.

Görülüyor ki, naklettiğimiz hadisler de, tesbih kullanımının Müslümanlar için bir ihtiyaç olduğu görüşünü teyit etmektedir. Nitekim Kur'an'da tesbih kelimesinin birçok âyette değişik çekimlerini görmek de mümkündür. Ayrıca. “Subhânâllaah” da âyetlerde geçmektedir. Bunlara bir örnek olması bakımından, içinde tesbih kelimesi geçen ve bu mânâyı ifade eden şu âyetleri arz etmek mümkündür:

“Yerde ve gökte olan her şey Allah'ı tesbih eder” (10) Bir başka âyet-i kerimede ise, “Yedi gök, yer ve bunların içinde bulunanlar O'nu tesbih ederler. O'nu tesbih etmeyen hiç bir şey yoktur. Ancak siz onların tesbihlerini anlamazsınız.” (11) Bu âyetleri destekleyen bir Hadis'te de, “Her kim günde yüz kere Sabhânâllaahi ve bihamdih (Allah'ı tesbih ve onu hamd ederim) derse o kimsenin günahları deniz köpüğü kadar çok olsa bile mağfiret olunur.” Denmektedir.

Tesbihle ilgili olarak çeşitli menkıbeler de ileri sürülmüştür. Bunlardan en yaygın olanı, Veysel Karânî'ye atfedilerek anlatılanıdır. Hadiseye göre, Veysel Karânî, Yemen'de Hz. Muhammed (S.A)'i bulmaya gelir. Ancak, kendisini bulamayınca çok üzüldü. Bunun üzerine Peygamber Efendimiz'in Uhut Savaşı'nda

kırılmış olan dişini alır. Bu arada kendi dişlerinin hepsini de çektirip bir ipe dizer. Böylece ilk tesbihin ortaya çıktığı varsayılır. Bundan ötürü Veysel Karânî tesbihcilerin piri sayılmaktadır.

Tesbih başta da belirttiğimiz gibi, ilk kullanımından günümüze kadar şeklen ve yapım olarak çok değişik merhaleler geçirmiştir. Tesbih yapımında çeşitli maddelerden faydalanılmıştır. Bunlar ana hatlarıyla iki gruba ayrılır: Birincisi, hammaddesi taş olanlar; ikincisi de ağaç olanlardır.

Tesbihin bir sanat eseri olarak il~k defa Türkler tarafından kullanıldığı görülmektedir. İstanbul'un tesbihce en zengin zamanı 16. asrın sonlarına isabet ettiği anlaşıyor. Bu. devrede, İran'a Turan'a, Şark'a, Garb'a tesbih vetitirmiş, Türkiye'de herkesin elinle değilse bile cebinde bulunmuştur. (12)

Tesbihlerin en güzelleri. Türkler tarafından bilhassa İstanbul'da yapılmıştır. Araplar ve İranlılar bununla pek meşgul olmamışlardır. Arabistan'da yapılan tesbihler ise estetikten uzak ve basittirler.

Türk - İslâm geleneğinde, tesbihlerin kullanımına göre değişik adlarla anıldığı gözlenmektedir. Bunlar:

1. Padişah tesbihleri.
2. Vüzera tesbihleri.
3. Vükelâ tesbihleri,
4. Zengin tesbihleri,
5. Fukara tesbihleri.

Bu arada tekkelerde bulunan 1000'lik ve 500'lük tesbihlerin içinden hastalar geçirilmek suretiyle tedavi edildiği bu tip tesbihlerin, fındık büyüklüğünden, ceviz büyüklüğüne kadar alanları da mevcuttur. Bazı takkelerde bu 500'lik ve 1000'lik tesbihlerin içerisinde çok kıymetli olanları da bulunmaktadır. Bunların imameleri, Mevlevî Sikkesi veya Bektaşî Tacı şeklinde ve ekseriya öd ağacından yapılmış olurdu.

Tesbihin yapılması, büyük bir dikkat istemektedir. Çünkü tesbih yapımında tanelerin hepsinin aynı boyda olması ve delinmesi gibi özellikler aranmaktadır.

Değişik şekillerde yapılan tesbihler, başlıca şu adları almaktadır:

1. Yuvarlak.
2. Beyzî ,
3. Şalgâmî,
4. Armudî,
5. Yarım Beyzî,
6. Yassıca yuvarlak...

Taneleri çok küçük olanlarına da kadın tesbihi denmektedir.

Hammaddesi taş olan (Madeni ve hayvani olanlar dahil) şöyle sıralanmaktadır :

Akik, Amber, Bağa (Kaplumbağa kabuğu), Cam, Lüle Taşı, Fil Dişi, İnci, Kan Taşı. Kehribar. Mercan, Narçin, (Hindistan Cevizi'nden yapılır.) Necef, Sedef, Şah Maksut, Yeşim, Yıldız, Yüzsürü (Siyah Erzurum Taşı'na Gümüş kakma), Zergerdan (Gergedan boynuzundan)... gibi.

Ağaç tesbihler de şu cins ağaçlardan yapılmaktadır :

Abanuz, Demir Hindi, Düveydari, Fethipaşa, Gül Ağacı, Kelenbek, Kuka, Maverd, Nebik, Odağacı, Pelesenk, Sandal, Sırçalı Kuka, Yılan Ağacı ve Zeytin Ağacı. Son zamanlarda çeşitli yiyeceklerin çekirdeklerinden de tesbih yapıldığı gözlenmektedir. Aynı zamanda fabrikasyon usulü, boncuk ve plastik maddelerden yapılmış tesbihlere de rastlamak mümkündür.

Tesbih yapımı ve teşbihçilik bahsini ayrı bir yazı ve incelemeye bırakarak, bu yazımızda bir nebze de olsa, tesbihin dünü ve bugünü. hakkında ayrıntıya kaçmadan bilgi vermeye çalıştık.

Sonuç olarak diyebiliriz ki, menşei ne olursa olsun, tesbili İslâm âlemine mal olmuş ve Türkler tarafından bir sanat eseri olarak işlenmiş ve geliştirilmiştir. Günümüzde ise, eskiden kullanımından farklı olarak; bir, zevk ve eğlence aracı olarak kullanılmaktadır. Her şeyin tekniği geliştiği gibi, tesbihciliğin de tekniği geliştiği için, bu işin yapımına kendisini adanmış olanlar yavaş yavaş ortadan kalkmaya başlamışlardır.

Bu yüzden, bu sanat eserinin hem millî, hem de dinî değerine sahip çıkılarak gelecek nesillere müspet miras olarak bırakılmalıdır.

Dipnotlar:

(1) Şemseddin Sâmî, Kâmusı Törkî; Çağlayan Yayınları, İstanbul, 1986, s. 452.

(2) Develioğlu, Ferit, Osalıca-Türkçe Lügat, Aydın y. Ankara, 1977, s. 1158 vd.

(3) Ülkümen, Perran, Tesbihin Tarihçesi, Yapılışı, Tekniği ve Saray Koleksiyonundaki Tesbihler, Türk Etnografya Dergisi, Aralık, 1969, s. 111-123.

(4) Bkz. a.g.m.

(5) İslâm Ansiklopedisi, M. E. B. y. C. XI, İstanbul, 1979, s. 8081.

(6) Elmalı Hamdi Yazır, Türkçe Tefsir, C. 6, s. 4729, (bkz. C: 8, s. 6241).

(7) Abû Da'vud, Vitir, bab 24; Tirmizi Na'sud, bab 113:

(8) Bkz, a.g.e., ba,b 113.

(9) Bkz., a.g.e., bab 120.

(10) Hadid, Fi Haşır, I: Sat, I.

(11) Eski Eserler Ansiklopedisi, Bengül N. Rüştü, Tercüman 1001 Eser Serisi, 2 Cilt, s. 88-94, İstanbul 1979.

(MİLLÎ EĞİTİM BAKANLIĞI DİN ÖĞRETİMİ DERGİSİ, SAYI: 23, HAZİRAN 1990)